

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/44/64-70>

Xədicə Heydərova

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-1148-8326>
heyderova73@mail.ru

Nəsimi yaradıcılığında təsəvvüf geyim terminləri və onların simvolik anlamları

Xülasə

Orta əsrlərdə təsəvvüf təriqətlərində geyim növlərinin simvolik anlamları olmuş, ayinlərdə şeyx və müridlərə yoxsul təbəqəyə məxsus üst geyim vasitələrinin geyindirilməsi dünya malında gözü olmama, nəfsi istəklərini tərbiyə edib ruhi zənginliyə nail olma, Allaha təslim olmaq kimi mənəvi və dini dəyərlərin əldə olunması ideoloji düşüncə tərzinin ifadə vasitəsi rolunu oynamışdır. Nəsimi yaradıcılığında bu yanaşma dünya bəzəyi və dəbdəbənin göstəricisi kimi təqdim olunan *qəba*, *ətləs*, *səqərlat* leksik vahidləri ilə *əba*, *xirqə*, *kəpənək* və *şal* kimi yoxsul geyim və parça növləri arasında bədii təzadlıqların yaradılmasında öz əksini tapmışdır. Burada *don*, *çəkmə*, *kisvət*, *libas* kimi ümumişlək sözlərlə yanaşı, təsəvvüfdə xüsusi rəmzi anlam yükü olan terminlərə rast gəlinir: *cübbə*, *qəba*, *xirqə*, *əba*, *zərq*, *ətləspuş*, *pəşminəpuş*, *səqərlat*, *ətləs*, *şal*, *kəpənək*, *tac*, *dəstar*, *küləh*, *teyləsan*, *kəmər*, *zünnar*.

Müəllif tədqiqatında İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında 20 adda təriqət geyim növünü müəyyənləşdirmiş və onları 5 paradigmatik bölgüyə ayırmışdır: 1) Üst geyim növlərinin adları 8 ədəd: *cübbə*, *qəba*, *xirqə*, *əba*, *zərq*, *kəpənək*, *don*, *libas*; 2) Parça növlərinin adları 5 ədəd: *ətləs*, *ətləspuş*, *pəşminəpuş*, *səqərlat*, *şal*; 3) Baş örtüyü növlərinin adları 4 ədəd: *tac*, *dəstar*, *küləh*, *teyləsan*; 4) Belbağı növləri 2 ədəd: *kəmər*, *zünnar*; 5) Ayaqqabı növü 1 ədəd: *çəkmə*. Məqalədə bu terminlərin hər birinin Nəsimi yaradıcılığındakı simvolik anlamları təhlil olunur.

Açar sözlər: geyim növlərinin adları, *xirqə*, *qəba*, *kəpənək*, təsəvvüf terminləri, simvolik anlam

Khadija Heydarova

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS
PhD in Philology
<https://orcid.org/0000-0002-1148-8326>
heyderova73@mail.ru

Sufi Clothing Terms and Their Symbolic Meanings in Nasimi's Creativity

Abstract

In the Middle Ages, clothing types had symbolic meanings in Sufi sects, and in rituals, the wearing of outerwear belonging to the poor class by sheikhs and murids played the role of means of expressing the ideological way of thinking, such as to be modest bringing up one's desires and achieving spiritual wealth, and surrendering to God. In Nasimi's work, this approach was reflected in the creation of artistic contrasts between the lexical units of *gəba*, *ətləs*, and *saqərlat*, which were presented as indicators of worldly adornment and luxury, and poor clothing and fabric types such as *əba*, *khirga*, *kepanek*, and *shawl*. Here, along with common words such as dress, boots, cloak, and robe, terms with special symbolic meaning in Sufism are encountered: *cübbə*, *qəba*, *xirqə*, *əba*, *zərq*, *ətləspuş*, *pəşminəpuş*, *səqərlat*, *ətləs*, *şal*, *kəpənək*, *tac*, *dəstar*, *küləh*, *teyləsan*, *kəmər*, *zünnar*.

In his research, the author identified 20 types of sectarian clothing in his work and divided them into 5 paradigmatic divisions: 1) Names of 8 outerwear types: robes, *cübbə*, *qəba*, *xirqə*, *əba*, *zərq*, *kəpənək*, *don*, *libas*; 2) Names of 5 fabric types: *ətləs*, *ətləspuş*, *pəşminəpuş*, *səqərlat*, *şal*; 3) Names of head 4 covering types: *tac*, *dəstar*, *küləh*, *teyləsan*; 4) Types of belts 2 pieces: *kəmər*, *zünnar*; 5) Type of 1 shoes piece: *çəkmə*. Each of these terms is analyzed in the article.

Keywords: names of clothing types, *khirqə*, *gəbə*, *kepenək*, Sufi terms, symbolic meaning.

Giriş

Tarix boyu müxtəlif sivilizasiyalarda insanlar dini inanclarını ifadə etmək məqsədilə simvollarından geniş istifadə etmişlər. Simvolizm çox qədim özünü ifadə vasitəsi olub hind, yunan, Misir mədəniyyətindən islama nüfuz etmişdir. İslamın ilk dövrlərində yaranmağa başlayan təsəvvüf və fütüvvət firqələrində simvolizmlər geyimlərə tətbiq olunurdu. Məqsəd təsəvvüf əhlindən qeyrilərinin anlamadığı şəkildə kəlamın altında gizli mənanı ifadə etmək olmuşdur (Musli, 2008, s. 44). Beləliklə, təsəvvüfdə simvolizm təkcə söz və kəlmələrdə deyil, geyimlərdə də özünü bariz şəkildə göstərirdi.

XIV əsr Azərbaycan hürufi şairi İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığında təriqət geyim növlərinin çoxluq təşkil etməsi diqqəti cəlb edir. Mistik şairin əsərlərində geyim növlərinin adlarının çəkilməsində bir ideoloji əsas vardır. Onun üçün yoxsul və miskin geyim tərzii dünya istəklərindən imtina etmənin simvolik göstəricisidir. Nəsiminin əsərlərində *don*, *çəkmə*, *kisvət*, *libas* kimi ümumişlək sözlərlə yanaşı, təsəvvüfdə xüsusi anlam yükü olan terminlərə rast gəlinir: *cübbə*, *küləh*, *dəstar*, *qəbə*, *kəmə*, *tac*, *xirqə*, *əbə*, *zərq*, *ətləspuş*, *pəşminəpuş*, *kəpənək*, *zünnar*, *teyləsan*, *ətləs*, *səqərlat* və *şal*. Bu məqalədə göstərilən terminlərin hər birinin izahını verməyə çalışacağıq.

Tədqiqat

Üst geyim növləri

Cübbə (جُبَّة) ərəb mənşəli termindir. 4 cildlik “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə və Kubbealtı lüğətində uzun, geniş ətkli, enli, düyməsiz üst geyiminə deyildiyi göstərilir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I, 2006, s. 430; Kubbealtı). Amma M. Z. Pakalin altdan geyilən dar alt paltar kimi tərifini verir (Pakalin, I, s. 311). Aşağıdakı beytdə *cübbə* və *dəstar* (baş örtüyü növü) terminlərinin yanaşı çəkilməsi birincinin məhz üst geyim mənasında işləndiyini göstərir.

“*Tərk evində sən əgər həmçü Nəsimi olasan*

Bir gün ola dəyəsan, cübbəvü dəstar nədir?” (Nəsimi, II, 2004, s. 16)

Burada Nəsimi dünyanı tərk edib ölərkən geyimin heç anlamı qalmadığını, yəni qismətin yalnız üç arşın kəfən olduğunu söyləyir.

Qəbə (قَبَا) ərəb mənşəli olub önü düyməsiz, üstü əl işləməli qaftan növlərindən biri olan, zənginlərin geydiyi bahalı üst geyim mənasını ifadə edir. Təsəvvüfdə simvolik məna kəsb etmiş, maddiyyat, dünyanın bəzəyi anlamını daşımışdır.

“*Sərvi qəbada ya məhi kimsə küləhdə görmədi,*

Şol boyu sərvi gör necə mahı küləh içindədir” (Nəsimi, I, 2004, s. 270).

Dərvişlər *qəbə* geyənləri dünya nemətlərinə məftun insanlar hesab etmiş, *qəbə*nin əksi olan ən ucuz parçalardan tikilmiş *əbə* və ya *xirqəyə* üstünlük verərmişlər.

Xirqə (خِرْقَة) ərəb mənşəlidir və təsəvvüf termini olub dərvişlərin, təriqət mənsublarının geydikləri “*önü açıq, yaxasız, belsiz ayaqlara qədər enən, geniş qollu*” (Uludağ, s. 222-223), yundan, bez və ya qumaş parçadan tikilmiş olan uzun üst geyimin adıdır. Nəsimi *xirqə* deyərkən məhz çoban yapıncısı olan *kəpənəyi* nəzərdə tutur:

“*Ey Nəsimi, yeri gey, xirqə ərənlər donudur*

Geymədi münkir anı, sandı ki, zindan kəpənək” (Nəsimi, I, 2004, s. 117).

Təriqətlərin xüsusi ayınlarda şeyx *xirqəni* (*kəpənək*) müridə geydirərmiş. Bunda məqsəd yeni mənəvi mərhələyə keçid prosesini simvolik olaraq ifadə etməkdən ibarət idi. *Xirqə* “Şeyx Səfi təzkirəsi” (XVI əsr) əsərində müqəddəs və ulu hesab edilir, müriddən *xirqəyə* layiq əxlaqa və davranışa sahib olması tələb olunurdu. Günah bir iş görən təriqət mənsubuna isə *xirqə* haram hesab edilirdi. Nəsimi *xirqə* terminini məcazi olaraq *cisim*, *vücut* mənasında da işlədir:

“*Həq mana bir xirqə biçdi kəndözü*

Oldu pünhan xirqə içrə kəndözü” (Nəsimi, II, 2004, s. 300).

Şərhi: Allah mənə elə bir paltar biçdi ki, özü içində gizlənmiş oldu.

Don (طون) leksik vahidi türk mənşəli sözdür və Mahmud Kaşğaridə “ton” (Kaşğari, I, 2006, s. 69); ton (Qorqud, D261, D265); don, ton (Toparlı, 2007: 63, 280) şəklində təsadüf olunur, mənası geyim deməkdir. Don sözünün ilkin təyinatı təkcə qadınlar üçün deyil, həm də kişilər üçün idi: “*Ey Nəsimi, yeri gey, xirqə ərənlər donudur*” (Nəsimi, I, 2004, s. 117).

Bu səbəbdən “don” leksik vahidi semantik arxaizmlərə aiddir. Sonradan mənə inkişafı nəticəsində yalnız qadınlar üçün uzun ətkli geyimləri ifadə etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, don sözü əlyazmalarda ta (ط) ilə yazılmışdır. İstər Həmid Araslı Nəsimi şeirlərini, istərsə də Samit Əlizadə “Dədə Qorqud dastanı”nı transliterasiya edərkən ta (ط) ilə başlayan sözləri *d* hərfi ilə vermişlər.

Əba (عَبَاءٌ، عَبَاءَةٌ) qaba yun parçadan tikilmiş geniş geyimi bildirən ərəb mənşəli termindir. Nəsimi “Əlhəmdülillah, Əhmədin girdik əbavü şalına” mətləsində işlətdiyi “ali-əba” ifadəsi ən mötəbər hesab edilən “Səhihi-Müslim” kitabında Məhəmməd peyğəmbərin zövcəsi Aysadan nəql olunan hekayəyə əsaslanır. Bu hekayədə rəvayət olunur ki, bir gün Peyğəmbər əbasını geyinib evdən çıxanda nəvəsi Həsən, ardından Hüseyin, sonra qızı Hz. Fatimə və Hz. Əli gəldi, Peyğəmbər bir-birinin ardınca onları əbasının altına aldı (Hədislər).

Məhəmməd peyğəmbərin ailəsini – qızı Hz. Fatimə, kürəkəni Hz. Əli, nəvələri Hz. Həsən, və Hz. Hüseyin və özünü bildirir. Şair aşağıdakı beytdə “əba əhli”nə işarə vuraraq Peyğəmbər nəslinə mənsub olmasına şükürlər edir və Fəzlullahın (Fəzli-Rəbbülaləmin) da Əli nəslindən olduğunu vurğulayır.

“Əlhəmdülillah, Əhmədin girdik əbavü şalına

Bu Fəzli-Rəbbülaləmin oldu əliyyü alına” (Nəsimi, II, 2004, s. 63).

Nəsiminin şeirlərində *əba* termini məcazi olaraq dərvişliyi də ifadə edir. Çünki “*əba dərvişlərin, aşağı səviyyədə elmi mənsuqların və mədrəsə tələbələrini geydikləri paltoya bənzər geyim adı*” (Pakalin, s. 1-2) olmuşdur.

Kəpənək (كپنك) türk mənşəli qədim sözdür və çoban yapıncısına deyilir. “Dədə Qorqud” dastanında (Qorqud, 2004, D 42, 215) rastlanan bu söz sonralar təriqət əhlinə, xüsusilə, hürufilərə məxsus geyim növü kimi də tanınmışdır:

“Mə’rifət əhlinə gəldi kəpənək atləsi-xas

Nə rəvadır ki, geyə cahilü nadan kəpənək” (Nəsimi, I, 2004, s. 117).

XVI əsrə aid tərcümə əsəri olan “Şeyx Səfi təzkirəsi”ndə də *kəpənək* təriqət başçısının geyimi olaraq göstərilir: “*Amma həzrət Şeyx əsla qulun işlərinə və yüklərinə mültəfi olmayub, onlardan qırağa varub yayağ yerir idi, yundin bir könlək əgnində, üstində bir kəpənək geymiş idi*” (Şeyx Səfi təzkirəsi, 2006, s. 72).

Zərq (زرق) ərəb mənşəli söz olub orta əsrlərdə sufilərin geydikləri göy paltara deyilmişdir.

“Zərqü təzvirin zamanı keçdi, ey zahid, oyan,

Eşqə taət qıl ki, oldu hökm anın, fərman budur!” (Nəsimi, II, 2004, s. 159)

Nəsimi *zərq* terminini *al*, *riya*, *təzvir* leksik vahidləri ilə yanaşı işlədir. *Təzvir* və *al* “hiylə, fırıldaq”, *riya* “ikiüzlülük” deməkdir. Görünür, bunda müəyyən tarixi həqiqətlər olmuşdur ki, *zərq* termini sonradan “riya, ikiüzlülük” anlamı qazanmışdır və müasir dövrdə məhz bu mənada işlənir. İlk “göy paltar” mənası isə arxaıqlaşmışdır (Budagov, 1869).

“Sufi boyandı alə, alindən olma qafil

Nəçin ki, alı çoxdur zərq əhlinin libası” (Nəsimi, I, 2004, s. 83).

Libas (لباس) ərəb mənşəli söz olub paltar, geyim; örtü, örtük anlamlarını ifadə edir.

“Əgər safisən, ey sufi, gey atləs

Ki, biqədr oldu tamatın libası” (Nəsimi, II, 2004, s. 51).

Burada şair sufiyə müraciət edərək deyir ki, sözün dəyərdən düşdü. Ona görə də doğru adamsansa, (dünya bəzəyi olan) atlas libasını gey.

Kisvət (كسوت) ərəb mənşəli ümumişlək söz olub Nəsiminin dilində paltar, üst geyim, üst-baş, qiyafə, xarici görünüş mənalarını ifadə edir.

“Dərvişin pirini sormaq dedilər adət degil,

Arifanə bir nəzər qıl, kisvətindən bəllidir” (Nəsimi, II, 2004, s. 129).

Parça növlərinin adları

Nəsimi yaradıcılığında parça növlərinin də rəmzi anlamları vardır. Zənginliyin, dünya istəklərinin simvolu olan parça adları: *atləs*, *səqərlat*. Mənəvi riyazətin, dünya həvəsindən imtina etmə və nəfsi tərbiyə etmənin simvolu olan parça növlərinin adları: *pəşminə*, *şal*.

Ətləs (اطلس) ərəb mənşəli sözdür və *hərirü atləs* birləşməsi incə ipəkdən sıx toxunmuş parlaq atlas parçaya deyilir. Nəsiminin şeirlərində *atləs* hər zaman dəbəbə, dünya bəzəyi göstəricisi kimi təqdim

olunur və *aba*, *kəpənək* kimi yoxsul təbəqəyə məxsus geyim növlərinin materialı olan *şal* ilə bədii təzad yaradır (Quran-kərim və Azərbaycan dilinə tərcüməsi, 2014).

“Buldu Nəsimi çün səni, keçdi qamudan, ey sənəm

Qoydu həriri atləsi, girdi əbavü şalinə” (Nəsimi, I, 2004, s. 43).

Şairin əsərlərində iki komponentli *atlaspuş* (اطلسپوش) mürəkkəb termini də işlənir. Burada birinci tərəf ərəb mənşəli *atlas* ikinci tərəf isə fars dilində *puşidən* feilindən əmələ gəlmiş və qoşulduğu sözlərə “geyinən, örtən” anlamı verən پوش *puş* hissəciyindən ibarətdir.

“Nə dəryadır irişdim uş əcaib ləşkəri-xamuş,

Kimi al, kimi atlaspuş, kiminin donu göy qəmdən” (Nəsimi, II, 2004, s. 69).

Şərhi: Elə bir izdiham içindəyəm ki, kimi qırmızı, kimi atlas, kimisi də qara-boz matəm geyimindədir.

Səqərlat (سقرلات) Bağdadda toxunmuş və çox məşhur olan qızıl naxışlı, qırmızı və ya mavi rənglərdə incə parça və ya ipək parçanın adıdır. Nəsiminin şeirlərində dəbdəbənin, dünya istəklərinin rəmzi olaraq işlənir:

“Sufi atlas geyər, zahid səqərlat

Fəqirin geydiyi şal anda neylər?” (Nəsimi, I c., s. 242).

Şal (شال) leksik vahidi mənşəcə əslə hind, sonradan fars dilinə keçmiş yundan toxunmuş nazik, yumşaq yun parça növünə deyilir. *“Şaldan əlbisə, yorğan, boxça və daha başqa şeylər də yapılırdı”* (Pakalin, III c., 306). Təsəvvüfdə dərvişlərin geydiyi, başı və beldən yuxarı hissəni örtən geyim növünün materialının adıdır. Təriqət şalını geymək, kamil bir mürşid tərəfindən irşad ilə vəzifələndirilməsi və məzun olduğunu göstərir. Şalın sağ tərəfi şəriət və तरीqəti, sol tərəfi isə mərifət və həqiqəti simvolizə edir:

“Nəsimi sufə dəğşirməz qəmindən geydigi şalı

Kim, ol sufi səfasızdır, bu şalı qədrini bilməz” (Qəhrəmanov, I, 1973, s. 331).

Pəşminə fars sözü olub yun deməkdir. Nəsimi şeirlərində onu iki komponentli *pəşminəpuş* (پشمينه پوش) mürəkkəb terminin tərkibində görmək olur. *Pəşminəpuş* “yun geyinən” deməkdir. Bu ifadə kinayə xarakterli olub sufilərin yalançı və riyakarlığına aid edilmişdir. Birinci komponent *pəşminə* “yundan toxunmuş; sufilərin geydiyi sadə, bəzəyi olmayan paltar” deməkdir. İkinci komponent *puş* “puşidən” feilinin kökü olub, mürəkkəb sözlərdə “geyən”, “geyinən”, “örtən” mənalarını ifadə edir. Şair aşağıdakı beytdə deyir ki, yungeyən sufünün mənəviyyəti saf deyil. O nəfsini şeytandan nə vaxt xilas edəcəkdir?

“Sufiyi-pəşminəpuşun batini safi degil,

Ol qaçan qurtarəsərdir nəfsini əmmarədən?” (Nəsimi, I, 2004, s. 154)

Baş örtüyü

Tac (تاج) fars mənşəli söz olub ilkin mənası hökmdarların rəsmi günlərdə başlarına qoyduqları qiymətli daş-qaşla bəzədilmiş başlıqdır. Təriqətlərdə isə *“bəzi şeyx və dərvişlərin başlarına geydikləri müxtəlif formalı papaqların ümumi adıdır. Şeyxlər əvvəlcə başlarına sarıq sarıyırdılar. Əbül-Qasım Gürğanidən etibarən mələbinə və rafizilər (firqələrinin mənsubları digər) sufilərlə qarışıq düşməsin deyər əmmaməli tac geyinmiş, ondan sonra tac yayılmağa başlamışdır”* (Pakalin, III, 1993, s. 371). Nəsimi şeirlərində *tacü kəmə* (tac və kəmə), *tacü xirqə* (tac və xirqə) kimi fars izafətlərindən istifadə edir:

“Zey – Zahid zöhd ilə bəzətdi tacü xirqəsin

Batini oldu müləvvəs, zikrini qıldı həbə” (Nəsimi, II, 2004, s. 215).

Burada şair sufilərə tənə edərək deyir ki, zahid nəfsini hər cür dünya zövqündən məhrum edib ibadət yolunu seçmək əvəzinə, *tac* və *xirqə*sinə bəzətdi. Buna görə də mənəviyyəti murdar oldu, zikri boşa getdi. *Xirqə* kimi *tac* da तरीqət mənsubları üçün müqəddəs tabu hesab olunmuşdur.

Dəstar (دستار) fars sözüdür. Sarıq, əmmamə, çalma, başa sarılan tülbənd deməkdir. Şeyx və तरीqətçilər rəngli sargı şəklində olan dəstardan istifadə edərmişlər (Göyüşov, 2001, s. 66).

“Bir gün ola dəyəsan, cübbəvü dəstar nədir?” (Nəsimi, II, 2004, s. 16)

Küləh (کلاه) fars mənşəlidir. तरीqət mənsublarının başlarını örtmək üçün bayırlıq geyim olaraq geydikləri ucu sivri və ya yüksək başlıqlı papağa deyilir. *“Müxtəlif formaları olmaqla bərabər ən tanınmışı bəyaz keçədən ucu sivri olanıdır. İstifadə edildiyi yerə görə ad alır: keçə küləh, alban*

küləhi, mövlanə küləhi, dədə küləhi, tatar küləhi. Küləh həm sadə vəziyyətdə, həm də üzərinə sarğı sarılaraq başa qoyulurdu” (Pakalin, II, 1993, s. 338); “*Təriqət mənsublarının başlarını örtmək üçün geydikləri tac "sikkə", "təkkə", "küləh" və s. adlarla ifadə edilmişdir*” (Muslu, 2008, s. 47).

“*Şol başə ki, taci-dövlət endi,*

Neylər kəməri, nədə küləhi?” (Nəsimi, I, 2004, s. 87)

Nəsiminin dilində müşahidə olunan daha bir termin ərəb mənşəli *teyləsan* (طيلسان) leksik vahididir. Bu sözün iki mənası var: 1) başa sarılan sarıqın çiyinlər üzərinə düşən ucu; 2) başa və boyuna sarılan şal.

“*Bu riyavü teyləsanü xirqədən yox hasilin*

Keç bu surətdən, özünü tanı kim, zatın nədir?” (Nəsimi, II, 2004, s. 149)

Burada şair yenə sufiyə üz tutaraq yalandan teyləsan və xirqə geyməməyi, bu görünüşü yaratmaqdan əl çəkib öz daxili aləmi ilə məşğul olmağı, özünü tanımağı tövsiyyə edir.

Belbağı növləri

Kəmə (کمر) fars mənşəli söz olub belbağı, qayıq, qurşaq mənalərini ifadə edən geyim növüdür. Kəmə təriqət mənsubları üçün ayinlərlə əlaqədar olaraq yeni anlam qazanmışdır. “*Bütün təriqətlərdə belbaqlama mərasimi olmuşdur. Əslində məcaz anlamda istifadə edilən “belbaqlama” ifadəsi təriqətlərdə simvolik olaraq kəmə bağlamaqla “təslim olmaq” mənasını ifadə etmişdir*” (Gölpınarlı, 1977, s.193). “*Kəmərin eni 8-10 sm olub çuxadan hazırlanırdı*” (Cebecioğlu).

“*Vəqti-səadət istəyən tacü kəmə tələb qılır*

Fürsətə bir nəzər baxan bilə yəqin kəmə nədir?” (Nəsimi, II, 2004, s. 147)

Şərhi: Allaha qovuşma məqamını istəyən *tac* və *kəmə* istəyir. Fürsət tapıb nəzər salan bir öyrənsin, kəmə nədir?!

Zünnar (زئار) ərəb mənşəli dini termin olub xristianların riyazət əlaməti olaraq altdan bədənələrinə sarıdıqları sərt qurşağa deyilir. Bu kəmə qıldan toxunmuş olurdu. Təsəvvüfdə “*Haqq yolunda xidmət, itaət və öz yolundan dönməzlik*” (Göyüşov, 2001, s. 89) ifadə edir. Nəsimi bununla bağlı olaraq “*zünvara düşmək*” frazeoloji ifadəsini ona ekvivalent olan “*xidmətə bel bağlamaq*” (ömrünü təriqətin ideyalarına həsr etmək) mənasında işlədir:

“*Təsbih ilə səccadə çün zərq əhlinin ərkanidir,*

Aşıqlərə zülfün yetər də vət qıla zünnarınə” (Nəsimi, II, 2004, s. 43).

Şair burada demək istəyir ki, zikr üçün təsbih və namaz üçün səccadə sufilərin istifadə etdikləri qaydadır. Amma həqiqi aşıqlərin (Allahı sevənlər) üçün Quran yetərlidir ki, həyatını xidmətə həsr etsin (Qəhrəmanov, 1973).

Ayaqqabı növü

Nəsimi yaradıcılığında rast gəlinən digər geyim növlərindən *çəkmə* ümumişlək lekik vahidini göstərmək olar. *Çəkmə* (چکمه) türk mənşəli termindir. Səfərə gedərkən çədiyin (keçi dərisindən hazırlanan qısa, altı nazik ayaqqabı) üzərinə geyilən uzunboğaza deyilir.

“*Dilbərim rindanə geymiş çəkməni,*

Tut əlimdən otağına çək mənə” (Nəsimi, II, 2004, s. 301).

Nəticə

Nəticə etibarilə onu söyləyə bilərik ki, orta əsrlərdə təsəvvüf təriqətlərində geyim növlərinin simvolik anlamları olmuş, ayinlərdə şeyx və müridlərə yoxsul təbəqəyə məxsus üst geyim vasitələrinin geyindirilməsi dünya malında gözü olmama, nəfsi istəklərini tərbiyə edib ruhi zənginliyə nail olma, Allaha təslim olmaq kimi mənəvi və dini dəyərlərin əldə olunması ideoloji düşüncə tərzinin ifadə vasitəsi rolunu oynamışdır. Nəsimi yaradıcılığında bu yanaşma dünya bəzəyi və dəbdəbənin göstəricisi kimi təqdim olunan *qəba*, *ətləs*, *səqərlat* leksik vahidləri ilə *əba*, *xirqə*, *kəpənək* və *şal* kimi yoxsul geyim və parça növləri arasında bədii təzadlıqların yaradılmasında öz əksini tapmışdır. Burada *don*, *çəkmə*, *kisvət*, *libas* kimi ümumişlək sözlərlə yanaşı, təsəvvüfdə xüsusi rəmzi anlam yükü olan terminlərə rast gəlinir: *cübbə*, *qəba*, *xirqə*, *əba*, *zərq*, *ətləspuş*, *pəşminəpuş*, *səqərlat*, *ətləs*, *şal*, *kəpənək*, *tac*, *dəstar*, *küləh*, *teyləsan*, *kəmə*, *zünnar*.

Tədqiqatımızda İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında 20 adda təriqət geyim növünü müəyyənləşdirdik və onları 5 bölgüyə ayırdıq (Cədvəl 1):

1) Üst geyim növlərinin adları 8 ədəd *cübbə*, *qəba*, *xirqə*, *əba*, *zərq*, *kəpənək*, *don*, *libas*;

- 2) Parça növlərinin adları 5 ədəd: *ətləs*, *ətləspuş*, *pəşminəpuş*, *səqərlat*, *şal*;
- 3) Baş örtüyü növlərinin adları 4 ədəd: *tac*, *dəstar*, *küləh*, *teyləsan*;
- 4) Belbağı növləri 2 ədəd: *kəmə*, *zünna*;
- 5) Ayaqqabı növü 1 ədəd: *çəkmə*.

Cədvəl 1
Nəsimi yaradıcılığında geyim növləri və adları

Geyim növləri	Geyim növlərinin adları								
Üst geyim növü	<i>qəba</i>	<i>cübbə</i>	<i>xirqə</i>	<i>kəpənək</i>	<i>kisvət</i>	<i>əba</i>	<i>don</i>	<i>libas</i>	<i>zrq</i>
Parça növlərinin adları	<i>şal</i>	<i>ətləs</i>	<i>ətləspuş</i>	<i>pəşminəpuş</i>	<i>səqərlat</i>				
Baş örtüyü	<i>tac</i>	<i>dəstar</i>	<i>küləh</i>	<i>teyləsan</i>					
Belbağı	<i>kəmə</i>	<i>zünna</i> <i>r</i>							
Ayaqqabı növü	<i>çəkmə</i>								

Bunlardan *dəstar*, *tac*, *kəmə*, *pəşminəpuş*, *küləh*, *kisvət* terminləri fars; *cübbə*, *qəba*, *xirqə*, *əba*, *zərq*, *teyləsan*, *libas* və *ətləs* ərəb; *şal* hind; *kəpənək*, *don* və *çəkmə* türk mənşəlidir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). Dörd cildlik. Şərq-Qərb.
2. Budagov, L. Z. (1869). *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskikh dialektov, s vklyucheniye naiboleye upotrebitel'nykh slov arabskogo i persidskogo yazykov i s perevodom na russkiy yazyk*. (K-N). Sost. Lazar' Budagov. Tom 1.
3. Cebecioğlu, E. *Sufi terminləri və deyimləri lüğəti*.
4. Gölpınarlı, A. (1977). *Təsəvvüfdən dilimizə keçmiş deyimlər və atalar sözləri*. Revolution və Aka kitab mağazaları.
5. Göyüşov, N. (2001). *Təsəvvüf anamları və dərvişlik rəmzləri* (yığcam ensiklopedik açıqlamalar). Tural-Ə.
6. *Hədislər*. <https://sunnah.com/muslim:2424>
7. Kaşğari, M. (2006). *Divanü lüğat-it-türk*. Ramiz Əskər. (tərtibçi). Dörd cildə. Ozan.
8. Kitabı-Dədə Qorqud. (2004). *Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər*. Öndər nəşriyyat.
9. *Kubbealtı*. <http://www.lugatim.com>
10. Qəhrəmanov, C. (1973). *İmadəddin Nəsimi. Elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanovundur*. 3 cildlik. Əski əlifba ilə. "Elm" nəşriyyatı. I cild. 655.
11. Qəhrəmanov, C. (1973). *İmadəddin Nəsimi. Elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanovundur*. 3 cildlik. Əski əlifba ilə. Bakı: "Elm" nəşriyyatı. II cild. 670.
12. Qəhrəmanov, C. (1973). *İmadəddin Nəsimi. Elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanovundur*. 3 cildlik. Əski əlifba ilə. Elm. III cild.
13. *Quran-kərim və Azərbaycan dilinə tərcüməsi*. (2014). Yenidən işlənmiş XVI nəşr. "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.
14. Musli, R. (2008). Türk Təsəvvüf Mədəniyyətində Tarikat Geyimləri və Onların Simvolik Mənalı. saymaq. *Ekev Academy Journal*, 12(36) (Yay), 43-66.
15. Nəsimi, İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. I cild. Həmid Araslı. (tərtibçi). Lider nəşriyyatı.

16. Nəsimi, İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. II cild. Həmid Araslı. (tərtibçi). Lider nəşriyyatı.
17. Pakalin, M. Z. (1993). *Osmanlı tarixi deyim və terminlər lüğəti*, 3 cilddə.
18. Şeyx Səfi təzkirəsi («Səfvətüs-səfa»nın XVI əsr türk tərcüməsi). (2006). Nurlan.
19. Toparlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Vural H., Karaatlı R. 2. Bsk. Türk Dil Kurumu.
20. *Uludağ Süleyman*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/devir--tasavvuf>

Daxil oldu: 02.09.2024

Baxışa göndərildi: 19.11.2024

Təsdiq edildi: 20.01.2025

Çap olundu: 28.02.2025